

זיכרון חיים

חזון הזיכרון המקראי

וַיִּשְׁלַח אֶת לוֹט מִתּוֹךְ הַהֶפְכָּה בְּהַפֵּךְ אֶת הָעָרִים אֲשֶׁר יָשָׁב בָּהֶן לוֹט. גם כאן, כמו אצל נח, זוכר אֱלֹהִים את האדם הנחשב לצדיק ובזכותו מחליט להציל את לוט אחיו של אברהם.

אך זיכרונו של אֱלֹהִים איננו מופיע רק בהקשר של הצלה והשמדה, אלא גם בהקשר של יצירת חיים. אנו מכירים את הסיפור על רחל שהייתה עקרה ולא זכתה לילד זמן רב. כל זוג יכול להבין את התסכול המלווה בניסיון של הבאת ילד לעולם ובחוסר ההצלחה הכרוך בוה. והנה לאחר מספר שנים מחליט אֱלֹהִים לזכור את רחל ולתת לה בן: "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת רָחֵל וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת רָחֵל וַיִּפְתַּח אֶת רַחְמָהּ" (בראשית פרק ל פסוק 22). אֱלֹהִים זוכר את רחל ומעניק לה את יוסף, בנו האהוב של יעקב.

ראינו אם-כן כי הזיכרון האלוהי בא בהקשר של הצלת חיים ויצירתם. אולם למול הזיכרון האלוהי עומד הזיכרון האנושי, המוגבל וקצר המועד. כאשר פותר יוסף את חלומותיהם של שר האופים ושר המשקים הוא מבקש משר המשקים כי כאשר יחזור למעמדו הרם יזכירם בפני פרעה ויפעל להצלתו, אולם שר המשקים שוכח והמספר המקראי מציין בפנינו "וְלֹא זָכַר שֵׁר הַמְּשָׁקִים אֶת יוֹסֵף וַיִּשְׁכַּחְהוּ" (בראשית פרק מ' פסוק 23), יוסף נשאר בבית הכלא עד ששר המשקים "מזכיר את חטאיו" וביום הולדתו של פרעה, לאחר שפרעה נזקק לפותר חלומות, מביאים את יוסף מן הבור. סיפור נוסף ודומה אנו מוצאים במגילת אסתר, כאשר המלך הגדול והחשוב אחשוורוש לא מצליח להירדם, מביאים לו את ספר הזיכרונות ושם הוא מגלה כי למרדכי שהצילו מיד בגתן ותרש לא נעשה דבר, לכן מחליט המלך לגמול לו טובה.

האדם למול האל מוגבל ביכולת הזיכרון שלו, הוא שוכח. תכונה זו מאפשרת לנו כבני אדם לשכוח ובעקבות זאת גם לסלוח. אם אנו רבים זה עם זה, אם אנו נפגעים ממישהו, הזמן העובר בשילוב עם תכונת הזיכרון האנושי מאפשרים לנו להמשיך בחיינו, לשכוח ובעקבות זאת גם לסלוח. לא כך אֱלֹהִים, הוא העומד מעל הזמן, זוכר הכל. אולם כאשר מחליט התנ"ך לספר לנו על זיכרונו של האל, אנו מגלים כי זיכרון זה משמש לרחמים, ליצירת חיים ולהמשכם. סיפורי התנ"ך, מעבר להיותם סיפור יפה באים ללמד אותנו משהו. נראה לי כי בהקשר זה הסיפור המקראי בא ללמד אותנו פרט חשוב ברצון שלנו לזכור הכל וביכולת המוגבלת הזו, אך מעבר לכך הוא מלמד אותנו כי עלינו לנתב את הזיכרון לפרטים ולחוויות החיוביות, המצמיחות והמולידות חיים.

זיכרון הוא יכולתו של האדם (ושל אורגניזמים אחרים) לאגור מידע ולהשתמש בו. המילה "זיכרון" מתייחסת גם ליכולת אגירת המידע וגם למידע הנאגר עצמו.

כך מגדירה האנציקלופדיה וויקיפדיה את המונח זיכרון. הגדרת הזיכרון שמה דגש על יכולתו של האדם לזכור פרטים כאלו ואחרים ולהשתמש בהם. אך אם נבדוק את מושג הזיכרון בתנ"ך נמצא משהו שונה, הזיכרון בתנ"ך איננו רק איסוף של פרטים והוצאתם לאור העולם, אלא הוא תכונה המשמשת את האדם, את העם ואפילו את האל.

מדוע עלינו לזכור ומה עלינו לזכור? כאשר נשאל שאלה זו בהקשר המקראי נוכל לענות עליה בשתי תשובות:

1. "משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה". משפט מפורסם זה הפותח את מסכת אבות במשנה, מבטא את האמצעי של בני האדם להעביר מידע עוד לפני המצאת הדפוס. על ידי שינוי וזיכרון עברה התורה מדור לדור. כמו שאר ספרות המופת העולמית הקדומה, גם התנ"ך כאוסף חוקים, סיפורים ודברי חוכמה הועבר על ידי הזיכרון האנושי במשך אלפי שנים.
2. הזיכרון מהווה אמצעי לשמירת אחדותו של עם ישראל. בכל אחד מהחגים וברבות מהמצוות, חובה עלינו לזכור כי גרים היינו בארץ מצרים וכי יצאנו משם. הציווי לזכור פרט זה מהווה אמצעי לעיצוב התרבותי של עם ישראל. בכל שלב ובכל ציון תרבותי ולאומי על האדם ועל החברה כולה לזכור את מוצאה ולהשליך מכך על תפקודה בהווה ועל עתידה.

אך מה קורה כאשר הזיכרון מגיע לאֱלֹהִים? האם אֱלֹהִים יכול בכלל לזכור? ומתי הוא זוכר? כבר ציינו הפרשנים כי דיברה התורה בלשון בני אדם, אצל בני האדם יכול הזיכרון לשמש גם על-מנת לזכור חוויות ורגעים טובים וגם על-מנת לזכור את ההיפך. אולם אצל האל נראה שאין הדבר כך. הפעם הראשונה בה מוזכר השורש ז.כ.ר. בהקשר לזיכרון מופיע בספר בראשית פרק ח' פסוק 1 לאחר שאֱלֹהִים מוריד במשך ארבעים יום וארבעים לילה מבול על הארץ ומשחית את כל האנושות נאמר: "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֶת כָּל הַחַיָּה וְאֶת כָּל הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתְּבָה וַיַּעֲבֵר אֱלֹהִים רוּחַ עַל הָאָרֶץ וַיִּשְׁכַּח הַמַּיִם". אֱלֹהִים נזכר באותו אדם נח מטבעו, השרוי בתיבה יחד עם כל החיות ולכן רחמיו נכמרים עליו והוא מחליט להפסיק את המבול. המדרש בבראשית רבה מציין כי רחמיו של אֱלֹהִים נכמרו על נח כיוון שהציל ודאג לחיות.

מקרה דומה לזה של נח אנו מוצאים בבראשית פרק יט' פסוק 29. כאשר מחליט אֱלֹהִים, בדומה למבול, להרוס את הערים סדום ועמורה מפני חטאתם נאמר: "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת אַבְרָהָם